

ADALÉK KOSSUTH LAJOS ANGOL ÉS AMERIKAI UNITÁRIUS KAPCSOLATAIHOZ

Kossuth, a magyarok Mózesé. A Debrecen városába belépőket nyilván-
tartó füzet 1849. január 7-i bejegyzésénél olvassuk a fenti megállapítást. A
városkapu hajdani őrének, egy derék debreceni polgárnak szemében ma-
gasztosult bibliai Mózesé az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke,
Kossuth Lajos, aki ezen a napon lépte át „*e tősgyökeres magyar város*” ka-
puját. A magyarok Mózeséről könyvtárnyi irodalom áll a kutatók rendelke-
zésére, s nem kétséges, hogy születésének kétszázadik évfordulóján újabb
tanulmánykötetek gazdagítják az amúgy is tekintélyes életművet. Jelen írá-
sunkban is csak arra vállalkozhatunk, hogy a Kossuth-portrét színesebbé te-
gyük azszal, hogy a magyarok Mózesének felekezetünkről, hitünkről vallott
felfogását ismertetjük. Kossuth unitárius kapcsolatainak felelevenítése előtt
néhány sorban vázoljuk a nagy államférfi életpályáját. 1802. szeptember 19-
én született Monokon (Zemplén megye), kismemesi családból. Iskoláit Sátor-
aljaújhelyen és Eperjesen végezte, majd a sárospataki jogakadémián szerzett
oklevelet. Közéleti tevékenységét Pesten kezdte, de hamarosan hazatért, és
látványosan emelkedett a ranglétrán. 1829-ben táblabíró, 1830-ban Sátor-
aljaújhely ügyésze. Tekintélyét az 1830–31-ben a megyén végigsöprő kole-
rajárvány idején határozottságával, alapos és jó helyzetfelismerésével és ki-
váló szervezőkészségével alapozta meg.

Életének és közéleti szereplésének következő szakasza 1832–36 közé so-
rolható be, ekkor kapcsolódott be Pozsonyban az országgyűlés munkálataiba.
Az országgyűlésen történekről 1832. december 17-től kezdődően megjelenő
kézzel írott *Országgyűlési Tudósítások*ban számolt be. Az országgyűlés bere-
kesztése után Pesten találjuk, ahol *Törvényhatósági Tudósítások* címen szer-
kesztett és nyomtatott ki lapot. A lapot kétszer is betiltották, de Kossuth a ti-
lalom ellenére is tovább szerkesztette, ezért 1837. május 5-én letartóztatták és
hűtlenség címen négy évi börtönre ítélték. Fogsága 1840. május 10-ig tartott.
Szabadulása után ismét bekapcsolódott a közéletbe, és *Pesti Hírlap* címen
újabb, a reformeszméktől izzó újságot szerkesztett. E lap hasábjain zajlott hí-
res publicisztikai vitája Széchenyi Istvánnal. Kossuth az 1840-es évektől a re-
formellenzék vezéregyénisége lett. A jobbágytság megszüntetése, a nemesi ki-
váltságok felszámolása, az adómentesség eltörlése képezték a többi között
programját. 1847-ben szavazati joghoz jutott az országgyűlésben. 1848. már-
cius 3-án Kossuth az alsótáblán egy felirati javaslatot terjesztett be, amelyben
a közteherviselés kimondását, a kárpótlás melletti jobbágyfelszabadítást,
felelős magyar parlamenti kormány kinevezését és a nép politikai jogokkal

való felruházását követelte V. Ferdinándtól. Április 11-én V. Ferdinánd szentesítette a polgári átalakulást sürgető törvényeket, és Batthyány Lajos vezetésével megalakult az első felelős magyar kormány. Kossuth a pénzügyminiszteri tárcát kapta és 1848. augusztusára megalkotta az ország önálló költségvetését. Az első felelős magyar kormány hat hónap után, szeptember 11-én Bécs praktikái, de főként Jellasičiči horvát bán támadása következtében működésképtelenné vált, és lemondott. Az 1848. szeptember 29-én a Pákozdnál vívott győztes csata után az ország kormányzása az Országos Honvédelmi Bizottmány, és ennek elnöke, Kossuth Lajos kezében összpontosult. A Debrecenbe költözött országgyűlés 1849. április 14-én kimondta a Habsburgok trónfosztását, és Kossuth Lajost Magyarország kormányzó elnökének választották. A magyarok Mózese ekkor ért el politikai pályája csúcsára. A sikeres tavaszi hadjárat után a honvédsereg nem tudott ellenállni a 200 ezer fős cári Oroszország hadseregének. Kossuth 1849. augusztus 11-én átadta Görgei Artúr tábornoknak mind a polgári, mind a katonai hatalmat, és kíséretével augusztus 17-én török földre menekült. Negyvenhét évesen lépte át a határt és negyvenöt esztendeig élt kényszerű száműzetésben. Másfél évig Kütahyában élt, majd Angliában és az Amerikai Egyesült Államokban ismertette magyar hazája ügyét. Angliában óriási lelkesedéssel fogadták. Négyhetes első angliai útján tartott beszédeiben a bécsi udvar zsarnoki politikáját ítélte el, és a szigetországot e káros politika következményeire figyelmeztette. 1851. november 17-én Magyarországhoz intézett kiáltványában fogalmazta meg programját: *„A nemzet engem választott kormányzójának, és hát rendelkezni és kormányozni fogok kötőformák nélkül. Most megyek Amerikába tenni nemzetem javára. Kapocs leszek, hogy két világrész tevékeny részvétele támogassa a magyar nemzetet.”* December 6-án Kossuth partra szállt New Yorkban, ahol százezrek ünneplése mellett megkezdte amerikai körútját. Meghaladná e dolgozat kereteit annak részletes kimutatása, hogy hány amerikai unitárius lelkésszel, üzletemberrel vagy polgárral került kapcsolatba Kossuth. Büszkeségünkre szolgál, hogy egyik legnevesebb amerikai unitárius lelkész, költő, transzcendentalista filozófus, Ralph Waldo Emerson 1852. május 11-én Concord város nevében az Északi hídnál üdvözölte a magyar hazafit. Az amerikai polgárörök ennél a hídnál vívták meg első csatájukat a brit katonákkal, e csata emlékét örökítette meg Emerson *Concord város himnuszában*. A Kossuthhoz intézett beszédéből idézünk: *„(...) E város lakossága osztozik honfitársaival a bátorság és kitartás bámulatában; ők is mint honfitársaik vágytak látni azt a férfit, akinek rendkívüli ékesszólása tetteinek nagyszerűségével és szilárdságával párosul. Ön a szabadság embere, de a sorsé is. Nem saját maga választotta ezt a szerepet, hanem Isten és az Ön géniusza. Tehát nem Önnek tartozunk köszönettel. Mi Önben a szabadság angyalát látjuk, aki tengerek és kontinensek fölött áll, pártok, nemzetek, magánérdekek és öntudatok fölött, kettéválasztva népeket, amerre jár, a maga pártjára vonja a jókat. Féljük Önt Uram, hogy túlságosan népszerű lesz; hadd figyelmeztessük a meggazdagodás veszélyeire. Eddig ugyan Ön minden országban és minden pártban csak a szív embereit hódította*

meg. Nem tudom, hány ember ez, de lehet, hogy milliónyi híve is lesz. Ereje legyen méltó sikeréhez! De jegyezze meg Uram, minden ami nagy és rendkívüli a világon, az kisebbség. Távol álljon tőlünk, hogy védelmünkbe vegyük, inkább mi kérhetnénk ezt Öntől magunknak. Tudjuk, milyen törékeny dolog a szabadság, hogy újra meg újra meg kell harcolni érte; igen, napról napra hadiállapot ez, és állandóan kisiklik azoktól, akik hencegnek vele, azokhoz, akik küzdenek érte; és Ön a mi honunkban a szabadság legfőbb harcosa, nekünk kell kérnünk az Ön ítéletét: kik vagyunk mi, hogy prédikálni mernénk Önnek. Ön megvívta a maga harcát. Ezt mi állíthatjuk. A dolgozó embereknek ez az országa üdvözli Önt, a munkás embert. Ez a köztársaság Önben egy republikánust üdvözöl. Csak annyit mondhatunk: derék, bátor és sorsszerű. Ön saját hazájában kivívta nemesi oklevelét. Mi megadjuk Önnek ugyanazt az oklevelet. (...) Ön a szabadság egyetemének doktora, kivívta a jogot, hogy a mi Washingtonunkat magyarázza. És én nemcsak minden igaz amerikai nevében jelentem ki, hanem az értelem törvénye nevében is, hogy nem azok, akik tétlenül élnek a róla elnevezett városban, hanem azok, akik az egész kerek világon az ő szellemében élnek és cselekszenek, jogosultak Washington eszméit hirdetni. Uram, bármilyen rontó szándékkal, önzéssel, közömbösséggel találkozik is Ön, mi jókívánságunkat fejezzük ki ahhoz, hogy megtanulta, hogyan fordítsa a balsorsot hatalommá, a száműzést hadjárattá, mostani legyőzését tartós győzelemmé. Mert ez az új keresztes hadjárat, amelyet Ön baráti és ellenséges füleknek hirdet, új haderő vetése. Ön saját életét mondta el ebben az országban, palotában, kunyhóban, préríken. És ahogyan Európa és Amerika partjai minden hónappal közelebb kerülnek egymáshoz és egy napon majd összeolvadnak, ha a változás elérkezik, mi mind tudni fogjuk, mik Magyarország jogai és bajai, és mit kíván a szabadsága”.¹

Kossuth válaszában kifejtette, hogy Amerikának kötelessége törődni Európa sorsáért mert ha Európában nincs szabadság, Amerika szabadsága is el fog bukni. Concord városát az amerikai függetlenség Keresztelő Jánosának nevezte, és a többi között ezeket mondta: „*Concord volt az előhangja Amerika szabadságának, hogy Amerika lehessen az előhang az egész föld szabadságához. Ez az én hitem. Ezt a hitet történetük filozófiájából merítettem*”.²

Az Egyesült Államok keleti partvidékén tett körútja alkalmával Kossuth 1852. májusában Cambridge-ben meglátogatta a nagy Amerikai unitárius költőt, James Russel Lowellt, aki 1849-ben a szabadságharc befejezése előtt verset írt róla. James Russel egyike volt azon unitárius költőknek, akik a magyar szabadságharc és Kossuth iránti lelkesedésüket versben fogalmazták meg. A már említett Emersonon kívül – aki nemcsak versben, de *Naplójában* is többször megemlékezett Kossuthról – feltétlen említést érdemel John Greenleaf Whittier, a kvékerből unitáriussá lett költő, aki James Russelhez hasonlóan versben köszöntötte Kossuthot.³

Kossuth cambridge-i látogatásának célja az volt, hogy felkeresse James Russel nővérét, Mary Lowellt, aki 1850-ben a magyar forradalom és szabadságharc ügyében irodalmi vitába keveredett Orestes Brownsonnal, a Harvar-

di egyetem tanárával. A fiatal professzor a *North American Review*-ban Magyarországról írt cikkeiben Kossuthot támadta, és az országot az uralkodó család iránti hűtlenséggel vádolta. Mary Lowell az unitárius *Christian Examiner*-ben cáfolta Brownson állításait.⁴ Kossuthnak nem sikerült a magyar ügy pártfogójával találkozni, mert a derék hölgy Európában volt.

Közel hét hónapot tartott Kossuth amerikai útja, és minden erőfeszítése ellenére sem sikerült rábíri az Egyesült Államokat arra, hogy tettelesen támogassa a magyar ügyet. Az Egyesült Államok a be nem avatkozás elvét vallotta, és Kossuth kicsit keserű szájjal hagyta el 1852. július 14-én az Újvilágot. Angliába visszatérve tovább szötte a független és polgári Magyarország megteremtésének terveit. 1858-ban úgy tűnt, reális esélyek vannak a magyar szabadság kivívására, Kossuth minden erejét és kapcsolatát a küszöbön álló magyar forradalom előkészítésére használta fel. Ekkor került kapcsolatba Alfred Steinthal liverpooli unitárius lelkésszel, aki 1859-ben a Brit és Külföldi Unitárius Társulat (British and Foreigner Assotiation) megbízásából Erdélybe látogatott, s akinek megbízatásáról Kossuth elismerően szolt emlékirataiban.⁵ Alfred Steinthal 1859-ben kettős megbízatást vállalva érkezett Erdélybe, egyrészt az angol Unitárius Egyházat képviselte, másrészt pedig Kossuth titkos ügynökeként arra volt hivatott, hogy pontos információval szolgáljon megbízójának a magyarországi és erdélyi állapotokról. Steinthal titkos küldetésének megértéséhez szükséges a kor politikatörténetének rövid megvilágítása.

1859-ben Olaszország egyesítésének kérdésében háborús helyzet alakult ki. Az olasz–osztrák háborúban Franciaország az olaszok mellett foglalt állást, és Kossuth felismerte, hogy az olasz–osztrák konfliktushelyzetet Magyarország számára is ki lehet használni. Ebben megerősítette az, hogy III. Napóleon császár tárgyalásokba kezdett vele egy gyors magyar forradalom megszervezéséről, amely megosztaná az osztrák seregeket az olasz front és Magyarország között. Kossuth 1859. május 3. és 8. között álnéven Párizsba utazott, ahol III. Napóleonnal a magyarországi forradalom lehetőségeiről és az angol semlegesség kieszközöléséről beszélt. A császárnak azt a gondolatát, hogy „*talán mégis csak rendezhetnénk előlegesen egy kis felkelési mozgalmat amott Erdélyben a székelyeknél*”, Kossuth határozottan elutasította: „*Én nem fogok nemzetem vérével könnyelműen játszani.*”⁶ Kossuthnak a magyar forradalmat három fronton kellett előkészíteni. Angliában – azzal, hogy a Derby-kormány ellen agítaljon és magyar-barát kormányt segítsen hatalomra, Genuában – azzal, hogy megalapította a Magyar Nemzeti Igazgatóságot, és ennek elnökeként a francia csapatok Magyarországra küldéséhez kötötte a hazai felkelést és az Olaszthoni Magyar Sereg szervezését, és Magyarországon, ahol a hazai közvélemény előkészítése volt a fontos közeli hazaérkezése reményében. Steinthalt Csernátony Lajos ajánlhatta Kossuthnak, de az is lehet, hogy az angol unitárius lelkész Liverpoolban már korábban hallotta beszélni a nagy államférfit, és kapcsolatba is kerülhetett vele.⁷ Kossuth levélben utasította Steinthalt arról, amit Magyarországon és Erdélyben kellett végeznie. *Irataim az emigrációból*

I. kötetében ezeket olvassuk Steinthal megbízatásáról: „*Hírt kapván a hazából, hogy nyugtalanul váratik a kilátások felőli tájékozás: ápril hónap közepe táján újlag értesítettem hazámfiat az ügyek állása felől. Ezúttal megbízottam egy németül is beszélő angol volt, kinek vallásfelekezeti missziója is lévén Angliából Erdélybe, ez által tág alkalma nyílt olyanokkal is érintkezni, kikkel én egyenes összeköttetésben nem állottam; minél fogva azon helyzetben volt, hogy míg egyrészt az általam neki kijelölt hazafiaknak izeneteimet átadhatta, s válaszaikat és viszont izeneteiket átvehette, másrészt az általános hangulatot különféle kútfőkből tágabb körben is tanulmányozhatta s egyes kitűnőbb egyéniségek gondolkozási módjával is megismerkedhetett. Utasítása lényegében a fentebbi felszólítástól nem igen különbözött, csak kimerítőbb volt, s részletekre is kiterjeszkedett. Azonkívül három pontra különös súly volt utasításában fektetve. 1. hogy a közvéleménynek holmi koncessziók kilátásba helyezésével az udvari párt és a hivatalos közegek által munkába vett félrevezetés, s holmi lojalitási nyilatkozatokra csábítás, tért nyerni ne engedessék. 2. hogy a hazafias cselekvési párt sürgős teendőjének ismerje a horvátokkal egyetértésre, s közreműködésük iránt (különös tekintettel a határőrvidékre is) szabatos megállapodásra jutni. 3. hogy a székelyek megértsék, miként az ország azon részében ők lesznek hivatva a hazafelszabadítás munkájának élére állani; s hogy gondoskodva lesz, miszerint kezök ügyében kellő mennyiségben fegyver legyen;”⁸ Steinthal küldetésének mindenben megfelelt, csak éppen az osztrák titkosrendőrség volt a nyomában már attól a naptól kezdve, hogy Csernátony Kossuthnak beajánlotta. Egyházunk angol vendége Nagy Lajos tanár kíséretében utazta be a Torockó–Várfalva–Kövend–Torda–Marosvásárhely és Székelykeresztúr útvonalat. Erdélyi és Magyarországi tartózkodásáról részletes beszámolót tett közzé⁹, de ebben egyetlen utalást sem találunk Kossuth-missziójára nézve. Steinthal nemcsak írásban de élőszóban is beszámolt a Brit és Külföldi Unitárius Társulat (British and Foreign Unitarian Assotiation) 1859. június 15-én tartott közgyűlésén Magyarországon és Erdélyben végzett munkájáról. Egyházunk két fiatal tanárjelöltje, Buzogány Áron és Ferencz József – egyházunk történetében első ízben – részt vett a londoni közgyűlésen, és a Steinhallal folytatott beszélgetés során a küszöbön álló forradalom kérdését vitathatták meg, legalábbis erre enged következtetni Ferencz József 1925-ben az *Unitárius Könyvtár* sorozatban megjelent *Emlékeimből* című kis füzet idevonatkozó része: „(...) mert Steinthal unitárius lelkész, aki Angliából mint Kossuth megbízottja Erdélyben Kolozsváron is járt, az itteni viszonyokról tájékoztatást szerezni magának, s erről Kossuthot értesíteni, a közgyűlésen velünk találkozáva figyelmeztetett, hogyha egy hét alatt nem megyünk haza, az út el lesz zárva, mivel itt a forradalom kitör az olaszok segítségével remélvén Magyarország felszabadulását.” Közben lezajlott és az osztrákok súlyos vereségével véget ért a solferinói csata, és ez fordulatot hozott a magyar ügyben is. III. Napóleon és Ferenc József császár 1859. július 11-én békét kötött, minek következtében a magyar forradalom ügye ismét lekerült a nemzetközi politika napirendjéről.*

Az unitárius egyház Képviselő Tanácsának termében, Kolozsváron őrizük azt a Kossuth levelet, amit az agg kort megért politikus Kovács János teológiai tanárunknak küldött. Az általunk is nagy becsben őrzött levél nem az eredeti ugyan, de annak könyvnyomatos másolata.¹⁰ A következőkben e levél történetét ismertetjük.

Ismeretes, hogy az óceánon túli hittestvéreinkkel Bölöni Farkas Sándor vette fel a kapcsolatot. Bölöni Farkas egyesült államokbeli látogatása után ötven évvel egyházunk elérkezettnek látta az időt, hogy képviselőt küldjön először az angol (1881), majd pedig az amerikai (1882) unitáriusok évi közgyűlésére. A választás Kovács Jánosra, a kollégium történelem–angol szakos tanárára esett, aki 1882. augusztus 27-én megkezdte fél évig tartó utazásait¹¹. Hazatérte után két évvel Kovács János a turini remetének ajánlotta azt a Weber Karolinát, Kossuth édesanyját ábrázoló dagerrotip arcképet, amelyet 1882-ben kapott Medfordban, Stearns Marytól. Kossuth hosszú levélben köszönte meg a kolozsvári unitárius igazgató-tanár kedveségét, és ebben újból kifejtette véleményét az unitárius vallásról. A levelet teljes terjedelemben közölte: a *Keresztény Magvető* 1884-ben, a *Történelmi Lapok 1848-49*. 1896 szeptemberében, az 1904-ben kiadott *Kossuth Lajos iratai X*. kötete, és részleteket közölt a sokat idézett levélből az *Unitárius Élet* is 1987-ben¹², de közölte a Kossuth Ferencz által szerkesztett *Egyetértés*, és ennek nyomán, a Londonban élő Bath Gunszt jóvoltából, angol nyelvű kivonatát is olvashatjuk a *Pall Mall Gazette* 1884 május 21-én megjelent számában.

Valószínűnek tartjuk, hogy Kovács János levélben kereste fel az unitárius Stearns Maryt, és beszámolt Kossuth levelének tartalmáról, legalábbis ezt látszik igazolni Stearns Mary 1884. április 13-ról keltezett, és Magyarország kormányzójának címzett levele.

„Kossuth Lajos Ur, Magyarország Kormányzója, kedves és tisztelt hősöm s a szabadságharc apostola!

Engedje meg, hogy kifejezzem azt a boldogságot, melyet nekem az az üzenete okozott, melyet a Kovács János tanár úrhoz írt levelében kifejezni méltóztatott. Szent elragadtatással olvastam az ön ígéit. Ez ígék visszaváraszolják fiatal éveim legszentebb érzelmeit. Ez érzelmek az idővel nemhogy elmosódtak volna, sőt élénkültek, az Ön iránt táplált mérhetetlen tiszteletem és határtalan vonzalmam a korról csak még fokozódott.

Ön talán alig fog emlékezni reám, ki férjével Önt 1852-ben New Yorkból való elutazása előtt egyeste szerény hajlékában felkereste. Én ekkor az indulat árvíztől át voltam hatva. Könyveim peregetek, midőn kezemet kezében tartotta. Nemeslelkű férjemtől vette Ön át az adományt szeretett és szerencsétlen hazája számára. hogy ama rég letűnt időre egy felvillanó fényt vethessek íme, másolatát küldöm ama levelének, melyet Ön akkor hozzánk intézett.

Bocsásson meg, hogy az eredetit nem küldöm. Becses ereklye az. Szent előttem annyira, hogy még Önnek, Kossuth Lajosnak sem adhatom ki kezemből: Eme sorok így szólnak:

New-York, június 17. 1852.

Stearns L. György úrnak s nejeének, Boston

»Önök ma engem oly tekintélyes anyagi segéllyel tiszteltek meg, szegény, szenvedő hazám részére, s ezt oly szívélyes szeretetre méltó módon tették, hogy kötelességérzetem parancsolja nemcsak a pusztá köszönetnek adni kifejezést, de kifejezést adni annak a jól eső érzésnek is, amely gyászba borult szívemre vigaszt nyújtott. Ennek emléke mint az örömnak egy sugara fog élni szívemben. A mindenható Isten áldja meg Önöket, legalázatosabb szolgálója: Kossuth Lajos«.

Íme, kedves, nemes mártírom, most már jobban megérti azt is, hogy miért tartottam, őriztem én az Ön édes anyjának az arcképét, s miért indítottam arra, hogy elküldjem Önnek a Kovács János tanár biztos őrizete alatt.

Más nem őrzi meg. Halhatatlan sóvárgással örökre őszinte híve: Mrs. Mary Stearns. ¹³

Kovács Jánoshoz címzett levelét Kossuth 1884. március 18-án keltezte. Figyelemre méltó teljesítmény, hogy két hónappal később már mind angol, mind magyar nyelven három folyóirat hasábjain volt olvasható. A következőket írja Kossuth az unitáriusokról:

„(...) Örvendetes tudomásomra szolgált azon leveléből érteni: hogy az amerikaiak a kolozsvári unitárius főiskolában két tanári állomást akarnak alapítani, s hogy az egyikre már 12 000 forintot gyűjtött. Örömmre válnék megérteni, hogy reménye mind a két állomás alapítására nézve teljesedésbe ment.

Tökéletesen igazat adok a Tanár úr azon megjegyzésének, hogy »az unitáriusok Amerikában a legműveltebb emberek«, s hozzá tehetem, hogy erkölcsiségben is kitűnők; hanem van egy tünemény, mely engem meglep, s melynek okáról magamnak számot adni nem tudok.

Én, a mint tudja, tisztelt Tanár úr, nem tartozom az unitáriusok felekezetehez. Evangélikus szülőktől születtem, evangélikus vallásban neveltettem, s lelkemben jól érzem magamat Luthernek azon tana mellett, mely a lelkiismeretet emancipálta, midőn a keresztény vallás kútfejének a szentírást, az edénynek pedig, mellyel azon kútfőből meríteni kell, nem a bármi néven nevezett tekintély dictatorságát, hanem az észti, az egyéni szabad ítéletet jelölte ki, melynek nincs megtiltva semmi syllabusok által, hogy azon másik, azon nem írott könyv revelatióiból is merítsen, melynek neve: természet, s melynek úgy a porszemben, mint a virágok myriardjaiban nyilatkozó örök törvényei, örök törvényhozóra vallanak.

Aztán, ha a végtelen jövőbe, a végtelen múlt tanúságainak üvegén tekintek, mely azt mutatja, hogy a természet örök istenének, a mindenséget fenntartó örök törvényein kívül nincs semmi állandó a nap alatt, nem tagadhatom, hogy igaza lehetett Byronnak, midőn azt írta, hogy: »religions take their turns, and other creeds will rise with other years« (a vallások váltakoznak és idővel más hitformák keletkeznek).

De hát nem habozom bevallani, hogy a míg Byron ezen jóslata beteljesednék, az unitárius hitvallásnak volnék hajlandó legterjedtebb s legtovább

tartó jövődőt ígérni, és pedig azért, mert a fősúlyt nem transcendentalis speculatiokra, melyeknek eredete az indus védákra vezethető vissza (Trimurti), nem mystikus dogmákra, melyeknek egynémelyikéről írva van: »credo, quia absurdum«, hanem Krisztus erkölcsstanára, az emberszeretetre fekteti, mely a társas lényé alkotott emberiség tökéletesedésének törvénye, melynek uralma nélkül soha sem lesz megadva az emberiségnek az a nagy áldás, melyet Krisztus e szavakkal kívánt követőinek: »béke legyen veletek!«

Hát mert ekként gondolkozom, nagyon meglepett engem az, hogy az Egyesült Államokban az unitárius vallás az utóbbi időkben, amennyire tudom, tért nem csak nyert, de sőt veszített. Még több vezérpapjuk is (többek közt a nagyhirű Osgood) az episcopalis egyházba tért át. Nagyon sajtáságos tünemény ez, különösen Amerikában, hol az unitáriusok előtt William Ellery Channing nemes, tisztafényű fáklyája lobog. Nem bírom a dolgot magamnak megmagyarázni, annyira nem, hogy csaknem hajlandóvá teszen azt kérdezni, vajjon ez is nem-e azon számos társadalmi kórjelekkel van kapcsolatban, melyek korunkban mindenütt, s minden, de minden irányban oly sűrűn tüne-
deznek fel, mintha most is, mint már nem egyszer a múltakban meg akarnák mutatni, hogy az emberiség haladása nem egyenes vonalban, hanem csavaros görbékben mozog, a mi lehajlásokat (visszaesést) feltételez.

De sokkal inkább kívül állok az életen, mintsem hogy ítélnék”

Eddig a levél és benne felekezetünk jövőjét biztosító kossuthi ígéret. A turini remetének alakja vallásfelekezetünk tagjai között tengeren innen és túl elevenen élt, és már életében mitikus hőssé magasztosult. Az erdélyi unitáriusok között Kovács János teológiai tanár volt Kossuth egyik legnagyobb tisztelője, nem véletlen tehát, hogy ő kapott megbízatást arra, hogy Kossuth angol és amerikai szereplésére vonatkozó adatokat összegyűjtse. Hogy ez a gyűjtőmunka milyen végleges eredménnyel zárult, az további kutatásokat igényel. Kovács János munkájának részeredményeit az 1848–49. *Történelmi Lapok* hasábjain közzétette, de gyanítjuk, hogy gyűjtése ennél sokkal bővebb.¹⁴

Kossuth Lajos 1894. március 24-én Torinóban meghalt. Az Egyházi Képviselő Tanács a halálhírről értesülve gyűlést tartott, és megbízta az egyház püspökét, Ferencz Józsefet – akadályoztatása esetén Nagy Lajos főjegyzőt – Derzsi Károly budapesti lelkészt, valamint Daniel Gábor és Szentiványi Gyula főgondnokot, hogy egyházunkat képviseljék a temetésen. Továbbá meghatározták: „*hogy egyházunknak nem lévén politikai missiója, sem erre utasítása, Kossuth Lajos temetése alkalmára gyászistentisztelet tartására rendeletet ugyan nem ad, de nincs ellenére, hogy a hol a hívek hazafias érzülete megvárja, esetleg megkívánja, ott istentisztelet tartassék.*”¹⁵ Meggyőződésünk, hogy 1894. április elsején Kossuth emlékére minden unitárius templomban gyászistentiszteletet tartottak. Az Egyházi Képviselő Tanácsnak a Kossuth fivérekhez részvétáviratot küldött, ebből idézzük a következőket: „*Az Alföld népének jajszava visszhangzik az erdélyi bércek közt, ott is, hol a szabad gondolkozású Egy istent hívók kicsiny serege, megfogyva bár, de törve nem, könnyei közt is hálát ad Istennek, hogy az idők*

betöltével eljött a magyar nemzet számára is a szellemi és polgári szabadságnak, jogegyenlőségnek és testvéri szeretetnek prófétája Kossuth Lajosban.

\ Az 1848. évi április 11-én szentesített törvények közt a XX-ik törvénycikk így szól: Az unitárius vallás törvényes bevett vallásnak nyilvánítatik. Néhány szóban századok sérelme orvosolva. És mi tudjuk, hogy e törvények alkotó szelleme első sorban Kossuth Lajos volt. Nemes gondolkozását az unitáriusok iránt hontalansága idejében is több ízben kifejezte, miután Anglia és Amerika unitáriusait is alkalma volt megismerni. Annál több okunk az országos gyászban résztvenni halála felett. Hogyne fájna érte a mi lelkünk is.

Ez irat feladata lenne Önök előtt uraim a részvétnek kifejezése. De e néhány sor inkább csak jelzi, mint kifejezi bánatunkat, azt a közös bánatot, melynek leírásában költők, hírlapírók és államférfiak versenyeznek.

Mi inkább imádkozni tudunk: Isten adjon Önöknek elég erőt e nagy veszteség elhordozására. Isten áldja, védelmezze a magyar nemzetet, e szép hazát, melyet Kossuth Lajos újra alkotott. Isten áldja, védelmezze Kossuth Lajos nemes fiait, kik a halottal visszajöttek a szülőföldre, hogy bennük és általuk is éljen a hazának Kossuth Lajos”.¹⁶

Boros György írta az Unitárius Közlöny 1894. évi áprilisi rendkívüli számában: „Halál nélkül nincsen feltámadás. Kossuth Lajos azért halt meg, hogy feltámadhasson s örök életet éljen szeretett nemzetével, a magyar nemzettel.” Kolozsváron 1894. április 1-én a Kossuth emlékére tartott gyászistentiszteleten Mózes András lelkész prédikált, textusát a 2Kir 23,17a-ból választotta: „És monda: Miféle síremlék ez, a melyet látok? És felelének neki a város férfiai: Az Isten emberének sírja ez (...)”.

Születésének kétszázadik évfordulóján az emlékezés virágait helyezzük a magyarok Mózesének, az Isten emberének sírjára. A nemzet és egyházunk kegyelele őrizze emlékét!

Jegyzetek

¹ Gál István: *Emerson Kossuthról* In. Unitárius Élet 1982. 36. évf. 3. szám. Vö. Balassa József: *Kossuth Amerikában 1851–1852*, Budapest, 1931. 104–105. *Emerson üdvözlő beszéde a száműzött Kossuthoz*. Unitárius Naptár 1956. 89.

² Balassa J.: i. m. 106.

³ Lowell és Whittier költeményét közli Balassa J. Radó Antal fordításában.

Az alább közölt Lowell-fordítás Ábrányi Emil tolmáclásában a *Vasárnapi Újság* 1894. 14. számában jelent meg. / Kossuth / Kihalhat a nemes faj nyomtalan, / Sarj nélkül elvész nagy királyok ága. / A természetnek sok más gondja van, / Ügyet hogy vessen minden cifraságra? // De a dicsők sohasem pusztulnak el, / Kik csillagot fontak fejükre ékül; / Méltó utódok fényes hadja kel / Bús vérpadokról, hősök börtönébül. // A természet nem veszi el tü-zét, / És mindig tudja: kit miért teremtett. / Szétzúzza sok-sok olcsó eszközét, / De mindig ad egy-egy prófétát, szentet. // Magyar haza! Hiába tette rád / Komor bilincset zsarnok durva kény-e: / Te győztél mégis! Néped igazát / Hirdetni fogja szebb jövők erénye! // Véres, halálos munkád díja nagy, / Bukásod bárhogy szemedre vessék: / Hőst adtál nekünk! Hős szülője vagy! / Népek számára nincs szebb kötelesség! // És menj bár gyötrő szenvedésen át, / Ő megmentett, szabadságnak atyja! / Nem fojtja el sírból jövő szavát / Se' árulás, se' vad ko-

zások hadja! // Megszólal egykor: „Én Kossuth vagyok! / Igaz jövő, hozzád kiáltok holtan, / Kinek tábláján csak a jó ragyog: / Porom becsüld meg s gondolj rá, mi voltam!” // Ébresztő szómtól most is zúg a lég; / Hiába lánccs s bitók ijesztő fája, / Belém lehel az Isten! Én valék / Az Úristen választott harsonája!”

James Russell Lowell: Kossuth. A race of nobles may die out, / A royal line may leave no heir: / Wise nature sets no guard about / Her pewter plate and wooden ware. // But they fail, the kinglier breed / Who stary diadems attain: / To dungeon, axe and stake succeed / Heirs of the old heroic strain. // The zeal of Nature never cools, / Nor is she thwarted of her ends; / When gapped and dulled her cheeper tools, / Then she a saint and prophet spends. // Land of the Magyars! though it be / The tyrant may relink his chain, / Already thine the victory, / As the just Future measures gain. // Thou hast succeeded, thou hast won / The deatly travail's amplest worth, / A nation's duty thou hast done, / Giving a hero to our earth. // And he, let come what will of woe, / Hath saved the land he strove to save; / No Cossack hords, no traitor's blow / Can quench the voice shall haunt his grave: // „I Kossuth am! O Future, thou / That clear'st the just and blott'st the vile, / O'er this small dust in reverence bow, / Remembering what I was erewhile. // I was the chosen trump wherethrough / Our God sent forth awakening breath. / Came chains? Came death? The stain he blew / Sounds on, outliving chains and death.”

⁴ Krécsey Béla: *Két amerikai barátunk*. Vasárnapi Újság 1894. 15. sz. 246.

⁵ Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból I.*, Budapest 1880. 140.

⁶ Uo. 234.

⁷ Kovács Sándor: Egy angol-magyar unitárius életútja. *John Paget 1808-1892*. In: A szent szabadság oltalmában. Szerkesztette Gaal György, Kolozsvár 2000. 328.

⁸ Kossuth L.: i. m. 139–140.

⁹ *Rev. S. A. Steinthal's Account of His Visit to Transylvania*. The Christian Reformer, vol. XV. 1859. 477–489, 530–538.

¹⁰ A levél eredetije Kovács János örökösei meghagyásából a budapesti Unitárius Püspöki Hivatalba került. A kolozsvári tanár halála után fia, Kovács Kálmán őrizte a nagybecsű Kossuth ereklyét, majd ennek halála után lánya, özv. Haas Tivadarné Kovács Margit örökölte. Ő kérte fel dr. Vernes Lászlót arra, hogy a magyarországi Unitárius Egyháznak adja át a féltve őrzött kincset. Boros Ildikó révén a levelet Vernes László átadta Huszti Jánosnak, és 1987. január 31-én a Püspöki Hivatal irodájában Kriza János arcképe mellé függesztették ki.

¹¹ Kovács János: *Egyek vagyunk a hitben és a szeretetben*. Jelentés az 1882. augusztus 27-től 1883. március 7-ig tartó amerikai útjáról In: *KerMagy* 1978. 84. évf. 1. sz. 28–40. (A Mikó Imre által közzétett jelentés a cenzúrán csak úgy mehetett át, ha bizonyos részek kimaradtak. A teljes jelentés az *Angol Emlékkönyv II.* (kézirat) kötetében 135–158 oldalakon olvasható.)

¹² *Kossuth és az unitarizmus* In: Unitárius Élet 1987. 41. évf. 2. sz. A cikk ismeretlen szerzője több téves adatot is közölt írásában. A kolozsvári tanár nem 1883-ban Amerikából hazafelé tartva látogatta meg Kossuthot, hanem két évvel korábban, 1881-ben, amikor a Brit és Külföldi Unitárius Társulat londoni konferenciájára menet Torinót is felkereste. „Ide jövő utamban meglátogatván Kossuthot, a nagy hazafi és híres szónok így szólt hozzám: »Örvendek kedves barátom, hogy önök összeköttetésben vannak az angol és amerikai unitáriusokkal; mondja meg nekik, hogy Angliát, s különösen Skotiát második hazámnak tekintem; terjesszék elveiket Magyarországon oly széles körben, amennyire csak tehetik; az ők hitök az egyedüli, melynek jövője van; az egyedüli, mely hat az értelemre és érdeklődővé teszi a közönyt is: szívemből sikert kívánok a budapesti vállalatnak.« Robert Spears az Angol és Külföldi Unitárius Társulat titkára nem az évi közgyűlésen mutatta be Kovács Jánost, hanem az egybegyűltekteljesített fogadáson mondott pohárköszöntőjében méltatta hazánkfiát és vele együtt Kossuthot: „Néhány évvel ezelőtt találkoztam Kossuthal, s midőn a nagy hazafi megtudta, hogy unitárius vagyok, kezét szorított velem, s így szólott: »Igazában az unitáriusok a legjobb, legnemesebb, legtisztább jellemű és legderekabb emberek közé tartoznak mindazok között, akikkel találkoztam.«” Vö. Hivatalos Jelentése Kovács János igazgató tanárnak,

melyet mint a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat” az évi közgyűlésre küldött képviselő az unitáriusok E.K. Tanácsához f. évi július 31-én beadott. In. *KerMagv* 1881. 16. k. 243–257.

¹³ 1848–49. *Történelmi Lapok*. 1896. szeptember 1. 17. sz.

¹⁴ 1895. október 6-án Kossuth Ferenc a következőket írta Kovács Jánosnak:

„Tekintettel azon buzgalomra, melyet Ön úgy Amerikában, mint itthon dicsőült Kossuth Lajos Amerikában tartott beszédei és felolvasásai körül már eddig is kifejtett (...)ezennel felkérjük, illetve megbízuk, hogy az említett beszédeket és felolvasásokat, valamint dicsőült nagy hazánkfia működésére vonatkozó összes adatokat összegyűjtse s magyarra fordítsa akként, hogy azon 1897. végéig teljesen rendelkezésünkre álljanak, hogy a folyamatban levő kötetek sorába iktathassuk. (...)” Kovács János a megbízatást elvállalta: „(...) örömmel jelentem ki, hogy Kossuth Lajos dicsőült hazánkfianak az észak-amerikai Egyesült Államokban tartott beszédeit és felolvasásait, valamint ottani működésére vonatkozó összes adatokat, amelyeket én 1882–83-ban amerikai utazásom alatt összegyűjtöttem, s amelyeket az alkalomból ottani ismerőseim által még tetemesen gyarapítani akarok, a jelzett (1897. év végére) időre lefordítani, tisztelt Nagyságotoknak rendelkezésükre bocsátani, s a tiszteletdíj későbbi megállapításába belélegezni kész vagyok.”

¹⁵ *Unitárius Közlöny* 1894. Április 15. (Rendkívüli szám). 68.

¹⁶ 80/1894. EKT. Nemcsak a magyar unitáriusok emlékeztek kegyelettel a haza atyjára, hanem az angolok is. 1894. április 1-én az angliai Hampstead-i (London) gyülekezet lelkésze dr. Herford Brooke gyászistentiszteletet tartott Kossuth emlékére. Oxfordban az itt tanuló Józsan Miklós akadémista mondott emlékbeszédet Kossuthról.

OLOSZ KATALIN

KANYARÓ FERENC ÉS AZ ERDÉLYI MAGYAR NÉPBALLADAKUTATÁS*

Kanyaró Ferenc (1859–1910) neve nem ismeretlen a magyar kultúrtörténetben. A kolozsvári unitárius főgimnázium egykori tanárát számon tartja nemcsak az egyháztörténeti szakirodalom, de a magyar irodalomtörténet is, mint a régi magyar irodalom kitartó búvárlóját.¹ Különösen Zrínyi-kutatásai jelentősek.² Önálló kötetei mellett számos tanulmánya, cikke, kisebb közleménye jelent meg a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek, s századunk első évtizedének legrangosabb szakfolyóirataiban – az *Irodalomtörténeti Közleményekben*, *Századokban*, *Egyetemes Philológiai Közlönyben*, *Magyar Könyvszemlében*, *Erdélyi Múzeumban*.³ Adatfeltáró irodalomtörténeti kutatásaival párhuzamosan számottevőt alkotott mint egyháztörténész is, aki hitfelekezetének magyarországi története, s egy Dávid Ferenc-tanulmány mellett nagy vihart kavaráó egyháztörténeti vitairatot írt a Kálvin-ortodoxia ellen, az unitarizmus védelmében.⁴

* Megjelent a Kriza János Néprajzi Társaság 9. Évkönyvében Kolozsvárott 2001-ben.